

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

БАБКОВА ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 342.734

**ПРАВО ГРОМАДЯН НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА
ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ СУДОВОЇ
ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право;
муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Марцеляк Олег Володимирович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, начальник навчально-
наукового інституту підготовки фахівців для
підрозділів кримінальної міліції,
Заслужений юрист України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Бисага Юрій Михайлович,
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», завідувач кафедри
конституційного права та порівняльного
правознавства, Заслужений юрист України

кандидат юридичних наук, доцент
Зубенко Ганна Вікторівна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, доцент кафедри
конституційного, муніципального і
міжнародного права

Захист відбудеться «25» червня 2014 року о 09.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий «22» травня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.Ю. Бурдін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В демократичних перетвореннях, які відбуваються в Україні, прагненні формування соціальної, правової держави ключовим орієнтиром мають стати права і свободи людини і громадянина, а їх утвердження і забезпечення – головним обов'язком держави. Чільне місце в системі конституційних прав і свобод займають соціальні права, зокрема право громадян на соціальний захист, передбачене ст. 46 Конституції України.

Незважаючи на визнання і проголошення в Україні широкого переліку соціальних прав людини і громадянина, означена група прав у вітчизняній науці конституційного права залишається малодослідженою. Існує й порівняно небагато комплексних наукових досліджень ролі держави та її органів в механізмі забезпечення цих конституційних прав, в тому числі права громадян України на соціальний захист. Таким чином, вищевикладене дозволяє говорити про актуальність дисертаційної роботи.

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження підсилюється й тією обставиною, що ефективність реалізації права громадян на соціальний захист залежить не стільки від його детальної правової регламентації, скільки від наявності ефективного механізму забезпечення цього конституційного права. Провідну роль в цьому механізмі відіграють органи судової влади, виступаючи універсальною та найбільш ефективною формою захисту будь-яких прав і свобод людини і громадянина, у тому числі й права на соціальний захист.

Усе зазначене свідчить про важливість проведення комплексного дослідження заявленої проблематики з метою виявлення переваг та недоліків забезпечення права громадян на соціальний захист судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України, а також вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення їх роботи.

Отже, необхідність дослідження правової природи права громадян на соціальний захист та специфіки його забезпечення органами судової влади в Україні визначена нинішнім станом вітчизняної правової науки, відсутністю поглибленої та всебічної теоретичної розробки цієї проблеми. Це свідчить про наукову та практичну значущість, актуальність і перспективність дисертаційної роботи.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних вчених-правників: О.М. Бандурки, В.Д. Бринцева, С.О. Верланова, Т.М. Заворотченко, А. М. Колодія, О. О. Кравченко, О. В. Марцеляка, А. Ю. Олійника, М.П. Орзіха, В. Ф. Погорілка, О. В. Пушкіної, П. М. Рабіновича, О. М. Рудневої, О. Ф. Скакун, В. О. Серьогіна, В. Я. Тація, Ю. М. Тодики, О.Ф. Фрицького, М. І. Хавронюка, М. В. Цвіка, В. М. Шаповала,

Ю.С. Шемшученко, О. Н. Ярмиша; а також зарубіжних вчених-конституціоналістів: С. С. Алексєєва, Н. В. Вітрука, Л. Д. Воєводіна, О.І. Козлової, О. Є. Кутафіна, О. А. Лукашевої, Н. І. Матузова, В.С. Нерсєсянца, В.Є. Чиркіна та ін. Праці цих вчених створили методологічну та науково-теоретичну базу для проведення аналізу права громадян на соціальний захист та особливостей його забезпечення органами судової влади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалася в межах та відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 року № 14-10 та Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2011–2014 роки, затверджених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 27 грудня 2010 року (протокол № 10).

Мета і задачі дослідження. Мета даного дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та зарубіжних країн, наукових розробок вітчизняних та іноземних вчених-правників дослідити правову природу конституційного права громадян України на соціальний захист, особливості його забезпечення органами судової влади, виявити проблеми, що виникають при його реалізації, охороні, захисті в Україні, розробити рекомендації щодо їх усунення та вдосконалення механізму судового забезпечення вищезазначеного права.

Відповідно до поставленої мети, в дисертаційному дослідженні зроблено спробу вирішити такі задачі:

- з'ясувати правову природу, виокремити та проаналізувати ознаки права громадян на соціальний захист і на їх основі сформулювати поняття цього конституційного права;
- охарактеризувати зміст конституційного права громадян на соціальний захист;
- проаналізувати місце та роль конституційного права громадян на соціальний захист в системі соціальних прав людини і громадянина;
- визначити основні тенденції та етапи становлення права громадян на соціальний захист в Україні;
- сформулювати поняття механізму забезпечення права громадян на соціальний захист та дослідити його елементи;
- розкрити зміст інституційної складової механізму забезпечення права громадян на соціальний захист;
- охарактеризувати особливості забезпечення права громадян на соціальний захист судами загальної юрисдикції;
- з'ясувати роль і місце Конституційного Суду України в механізмі забезпечення права громадян на соціальний захист;
- виявити прогалини в сфері правового регулювання судового забезпечення права громадян на соціальний захист;

– сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на подальший розвиток та удосконалення законодавства щодо забезпечення вищезазначеного соціального права органами судової влади в Україні.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, що складаються в сфері регулювання правового статусу людини і громадянина в Україні.

Предметом дослідження є право громадян на соціальний захист та особливості його забезпечення органами судової влади України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять філософські принципи пізнання соціальних явищ, а також система загальнонаукових та спеціально наукових методів, органічне поєднання яких забезпечує достовірність теоретичних висновків та цілісне сприйняття предмета дослідження в усій системі його зв'язків і взаємозалежностей з іншими елементами правової системи України.

За допомогою логіко-семантичного методу, методів аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстракції встановлені ознаки та вироблено поняття “соціальних прав” та “права громадян на соціальний захист” (підрозділи 1.1.–1.2.), розкрито особливості механізму забезпечення права громадян на соціальний захист (підрозділ 2.1.). Використання системно-структурного методу дало змогу дослідити правову природу соціальних прав як цілісного явища, що складається з окремих елементів (окремих соціальних прав), які взаємопов'язані між собою (підрозділ 1.2.). Історико-правовий метод допоміг простежити еволюцію становлення та нормативно-правового закріплення права на соціальний захист в Україні (підрозділ 1.3.). Застосування порівняльно-правового методу дало можливість розкрити особливості нормативно-правового регулювання права на соціальний захист в Україні та зарубіжних країнах, а також специфіку його охорони та захисту (підрозділи 1.1.–1.2., 2.2.–2.3.). Метод правового моделювання сприяв виявленню тенденцій і перспектив розвитку законодавства, що регулює порядок забезпечення права громадян на соціальний захист органами судової влади України, а соціологічний та статистичний методи дозволили дослідити динаміку забезпечення цього права вітчизняними судами (підрозділи 2.2.–2.3.). Використання кожного з цих методів в органічному поєднанні з іншими дало змогу сформулювати цілісну методологічну систему дослідження права громадян на соціальний захист та особливостей його забезпечення органами судової влади України.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в системному теоретико-правовому аналізі правової природи права громадян на соціальний захист та особливостей його забезпечення органами судової влади України.

Проведене дисертаційне дослідження дозволило сформулювати низку теоретичних положень, висновків і пропозицій, що характеризуються науковою новизною:

В даній роботі вперше:

– сформульовано поняття права громадянина на соціальний захист як закріплене Конституцією і законами України, обумовлене відповідним рівнем соціально-економічного розвитку країни та таке, що характеризує державу як соціальну, право громадянина вимагати та отримувати соціальне забезпечення у випадках, передбачених законодавством України для задоволення потреб, спрямоване на його гідне існування, що має суспільний, рівний, невідчужуваний та непорушний характер і гарантується державою;

– виділено та охарактеризовано етапи конституційно-правового регулювання права громадян на соціальний захист в Україні, які можна структурувати за періодами перебування України у складі Радянського Союзу та сучасного становлення незалежної Української держави;

– запропоновано дефініцію механізму забезпечення права громадян на соціальний захист, під яким слід розуміти динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему встановлених Конституцією та деталізованих законами України правових форм, засобів і заходів активного характеру з боку держави, за допомогою яких здійснюється реалізація цього соціального права, його охорона та захист у відповідності до соціальних стандартів;

– акцентовано увагу, що під правовими формами діяльності в сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України слід розуміти зовнішньо виражені однорідні дії, які здійснюються Конституційним Судом України у передбачених законодавством правових рамках, спрямовані на реалізацію ним своїх повноважень щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина та за допомогою яких досягаються поставлені перед цим органом цілі та завдання в цій сфері. До таких форм віднесено контрольну і інтерпретаційну;

удосконалено:

– визначення соціальних прав як закріплених Конституцією і законами України, обумовлених відповідним рівнем суспільного розвитку та таких, що характеризують державу як соціальну можливість людини та громадянина власними силами здобувати собі засоби для існування або отримувати такі засоби із соціальних джерел;

– характеристику ознак права громадян на соціальний захист таких, як: визначеність в Конституції та законах України; направленість на забезпечення гідного існування особи, задоволення її потреб; суспільний характер; рівний характер; невідчужуваний та непорушний характер; гарантованість державою; це право належить громадянам України; реалізація цього права передбачає активну допомогу з боку держави; забезпечення його реалізації залежить від економічних можливостей держави; а здійсненість є однією з ознак соціальної держави;

- науковий аналіз інституційної складової механізму забезпечення права громадян на соціальний захист;

- ідею запровадження інституту розгляду конституційної скарги як одного з способів забезпечення права громадян на соціальний захист, враховуючи усі переваги та недоліки цього інституту та встановлюючи умови, які дозволятимуть уникнути перевантаження органу конституційної юрисдикції;

набуло подальшого розвитку:

- наукові позиції щодо необхідності удосконалення правового забезпечення права на соціальний захист шляхом застосування системного підходу щодо бачення соціальної політики Української держави;

- теоретико-правове розуміння, що право громадян на соціальний захист в системі соціальних прав людини є так званим ключовим, структуроутворюючим соціальним правом, яке набуває своєї конкретизації через власну специфічну підгрупу соціальних прав;

- дослідження специфіки забезпечення права громадян України судами загальної юрисдикції шляхом здійснення судочинства з адміністративних, цивільних, кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення та Конституційним Судом України;

- систематизація результатів дослідження окремих видів соціальних прав і свобод громадян України та особливостей їх судового захисту, на основі чого вироблено аргументовані пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства України, що спрямовані на удосконалення порядку розгляду органами судової влади справ, пов'язаних з порушенням права громадян на соціальний захист.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – для подальших досліджень соціальних прав та механізму їх забезпечення; у сфері нормотворчості – під час реформування чинного законодавства України відповідно до поданих у роботі пропозицій щодо вдосконалення механізму судового забезпечення права громадян на соціальний захист; у навчальному процесі – при викладенні навчального курсу “Конституційне право України”, розробці та вдосконаленні такого спеціального курсу як “Конституційні права, свободи та обов’язки людини і громадянина в Україні”. Матеріали дослідження, положення та висновки можуть бути використані у навчальній літературі, при складанні навчальних програм та підручників з курсу “Конституційне право України”, а також при підготовці методичних рекомендацій, вказівок з цього курсу та зазначеного спецкурсу; у практичній діяльності – в роботі вітчизняних органів судової влади, формуванні політичної та правової культури громадян України.

Апробація результатів дисертації. Робота виконана та обговорена на кафедрі загальноправових дисциплін ФПМК Харківського національного університету внутрішніх справ. Основні положення

дисертації доповідались на: II Міжнародній науково-практичній конференції “Національні та міжнародні механізми захисту прав людини” (Харків, 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави” (Харків, 2013 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у п’яти наукових статтях, опублікованих у вітчизняних наукових фахових виданнях та зарубіжних збірниках наукових праць, а також двох тезах доповідей виступів на наукових конференціях.

Обсяг і структура дисертації зумовлена метою і об’єктом дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, що включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 200 найменувань. Загальний обсяг дисертації 192 сторінки, з них основного тексту – 171 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається стан наукової розробки проблеми, з’ясовується зв’язок роботи з науковими планами та програмами, розкриваються мета, задачі, об’єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про їх апробацію та публікації.

Перший розділ „Теоретико-правові засади правової природи конституційного права громадян на соціальний захист” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 „*Поняття та зміст конституційного права громадян на соціальний захист в Україні*” встановлено, що до числа соціальних прав людини і громадянина, передбачених Конституцією України відноситься і право на соціальний захист, що включає право громадян на їх забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

В ході дослідження з’ясовано, що це право має свої особливі риси: по-перше, як основне право громадянина України; по-друге, як право, що відноситься до категорії соціальних прав.

Автором проаналізовано характерні ознаки, властиві праву громадян на соціальний захист, як основному праву: закріпленість в Конституції України; забезпечення гідного існування особи, задоволення її потреб; суспільний характер; рівність; невідчужуваність та непорушність; гарантованість. Виокремлено ознаки, що характеризують вищезазначене конституційне право як соціальне. По-перше, цим правом наділені не всі категорії осіб, а тільки ті, що належать до “соціально вразливих”, тобто

таких, що перебувають у несприятливих умовах і тому потребують захисту з боку суспільства і держави (особи які повно, частково або тимчасово втратили працездатність, втратили годувальника, стали безробітними з незалежних від них обставин, досягли похилого віку, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, інші категорії). По-друге, реалізація права на соціальний захист передбачає активну допомогу з боку держави, а його забезпечення не може відбуватися шляхом звичайного невтручання держави в його реалізацію. По-третє, забезпечення цього права безпосередньо залежить від економічних можливостей держави. По-четверте, його здійсненність є однією з ознак соціальної держави.

Виходячи з основних рис права громадян на соціальний захист, сформульовано його поняття, як закріплене Конституцією і законами України, обумовлене відповідним рівнем соціально-економічного розвитку країни та таке, що характеризує державу як соціальну, право громадянина вимагати та отримувати соціальне забезпечення у випадках, передбачених законодавством України для задоволення потреб, спрямоване на його гідне існування, що має суспільний, рівний, невідчужуваний та непорушний характер і гарантується державою.

Зроблено висновок, що складовими права громадянина на соціальний захист є наступні права: право громадянина на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; право громадянина на забезпечення у разі втрати годувальника; право громадянина на забезпечення у разі безробіття з незалежних від нього обставин; право громадянина на забезпечення у старості; право громадянина на забезпечення у разі хвороби; право громадянина на забезпечення у разі необхідності догляду за дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї; право на забезпечення у разі смерті громадянина та членів його сім'ї; право на забезпечення в інших випадках, передбачених законом.

У підрозділі 1.2 „Місце конституційного права громадян на соціальний захист в системі соціальних прав людини і громадянина” зроблено акцент, що для усвідомлення сутності та більш глибокого вивчення правової природи права громадян на соціальний захист доцільно визначити його місце в системі соціальних прав людини і громадянина.

Зазначено, що під соціальними правами слід розуміти закріплені Конституцією і законами України, обумовлені відповідним рівнем суспільного розвитку та такі, що характеризують державу як соціальну можливість людини та громадянина власними силами здобувати собі засоби для існування або отримувати такі засоби із соціальних джерел, а також вимагати їх забезпечення.

На підставі аналізу національного законодавства та міжнародних договорів, доктринальних джерел автором до системи соціальних прав віднесено наступні права: право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право на соціальний захист, право на житло, право на

достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

В ході дослідження вищезазначених прав зроблено висновок, що право громадян на соціальний захист в системі соціальних прав разом з правами на працю та на достатній життєвий рівень є так званим ключовим, структуроутворюючим соціальним правом, довкола якого утворюється власна специфічна підгрупа соціальних прав. Тісно пов'язане з іншими соціальними правами та спрямоване на отримання засобів для існування з соціальних джерел, це право набуває своєї конкретизації через його відображення в інших правах, передбачених ст. 46 Конституції України.

У підрозділі 1.3 „Становлення та правове закріплення права громадян на соціальний захист в Україні” досліджується становлення цього соціального права громадян в Україні.

Автором зазначено, що право на соціальний захист відносять до прав і свобод “другого покоління”, які в історичному сенсі з'явилися пізніше громадянських і політичних прав, у зв'язку з цим пізніше були закріплені в національних законах і конституціях держав та в міжнародному праві. Враховуючи це, становлення права громадянина на соціальний захист в Україні відбувалося впродовж не досить тривалого часу, а в історії його нормативного закріплення в нашій державі можна виділити два етапи: 1) його нормативно-правове закріплення за часів радянської України та 2) законодавче оформлення в Конституції та законах незалежної України.

Встановлено, що окремі соціальні права в Україні знайшли своє нормативно-правове закріплення дещо раніше. Зокрема, в розділі XI Пактів й конституцій законів і вольностей Війська Запорозького було встановлено, що вдови козаків, їхні дружини та діти-сироти, козацькі господарства і господарства жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на військових службах, не притягатимуться до жодних обов'язкових загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків; за часів боротьби України за незалежність в 1917–1920 рр. у III Універсалі Української Центральної Ради та Конституції УНР було закріплено таке соціальне право людини, як право на страйк.

Проте тільки у нормативно-правових актах, що приймалися за часів радянської України, отримали широке визнання права і свободи громадян, у тому числі й соціальні. Вперше право на соціальний захист було проголошено в Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 р. (ст. 119). Це право забезпечувалося широким розвитком соціального страхування робітників і службовців за рахунок держави, безплатною медичною допомогою трудящим тощо. Ст. 41 Конституції УРСР також передбачала право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, а також втрати

годувальника.

Хоча слід відзначити, що у вищезазначений період право на соціальний захист, як і інші права і свободи не могли бути реалізовані належним чином в умовах тоталітарного режиму, адже реальна практика перекреслювала їх демократичність, а одне з ключових прав соціальних прав – право на працю водночас закріплювалося як обов'язок працювати.

З набуттям Україною незалежності розпочався другий етап становлення права громадян на соціальний захист. На цьому етапі вищезазначене право отримало своє нормативно-правове закріплення як на конституційному, так і на законодавчому рівні. Хоча прийняття значної кількості соціальних законів не завжди виступає передумовою повноцінного захисту соціальних прав та гарантій громадян в Україні, а навпаки, може лише ускладнювати процедуру їх реалізації. Основною ж проблемою, що виникає при забезпеченні права громадянина на соціальний захист, є саме реалізація прийнятих соціальних законів на практиці.

Другий розділ „Органи судової влади в механізмі забезпечення конституційного права громадян на соціальний захист в Україні” складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 2.1 „Поняття та елементи механізму забезпечення конституційного права громадян на соціальний захист” присвячений аналізу питань щодо розуміння сутності та структури механізму забезпечення цього соціального права та визначенню в ньому місця органів судової влади України.

Зроблено висновок, що під механізмом забезпечення прав і свобод людини і громадянина можна розуміти динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему встановлених Конституцією та законами України правових форм, засобів і заходів за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод людини і громадянина, їх охорона та захист. Встановлено, що ознаками механізму забезпечення прав і свобод людини є: його динамічний характер; взаємоузгоджений та взаємопов'язаний характер; закріпленість на конституційному та законодавчому рівні; цей механізм являє собою певні правові форми, засоби і заходи.

Автором зазначено, що враховуючи особливий характер права громадянина України на соціальний захист, його забезпечення також має певну специфіку – воно вимагає відповідної діяльності держави активного характеру, яка є спрямованою на втілення в практику визначених Конституцією і законами України соціальних стандартів.

Враховуючи вищезазначене, встановлено, що під механізмом забезпечення права громадянина України на соціальний захист слід розуміти динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему встановлених Конституцією та законами України правових форм, засобів і заходів активного характеру з боку держави за допомогою яких

здійснюється реалізація цього соціального права, його охорона та захист у відповідності до визначених державою соціальних стандартів. Він включає наступні складові елементи: 1) нормативний – систему правових норм, що закріплюють право громадянина на соціальний захист та його складові права і встановлюють гарантії його реалізації; 2) інституційний – систему відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави та інституцій громадянського суспільства, які здійснюють охорону та захист права громадянина на соціальний захист. І серед цих інститутів органи судової влади відіграють провідну роль у механізмі забезпечення конституційного права громадянина України на соціальний захист.

У підрозділі 2.2 „Суди загальної юрисдикції в механізмі забезпечення конституційного права громадян на соціальний захист в Україні” зазначено, що можливість судового захисту права громадянина України на соціальний захист та його складових прав передбачено не тільки Конституцією України, але й спеціальними законами, що регулюють порядок реалізації та забезпечення цього права.

Автором встановлюється, що забезпечення права громадян на соціальний захист реалізується судами загальної юрисдикції шляхом здійснення судочинства з адміністративних та кримінальних справ.

Спори щодо правовідносин, пов'язаних із реалізацією права громадянина на соціальний захист, відносяться до компетенції судів адміністративної юстиції. За статистичними даними за 2011–2013 роки більшість справ, які розглядаються вищезазначеними судами стосуються саме порушення права громадян на соціальний захист.

Встановлено, що більшість справ у сфері соціального захисту громадян становлять: справи зі спорів, пов'язаних зі збором та обліком страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; справи про призначення, перерахунок та здійснення страхових виплат із відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування; справи з приводу соціального захисту окремих категорій громадян.

Справи щодо захисту права громадянина на соціальний захист розглядаються місцевими загальними судами як адміністративними судами як за загальними правилами, так і шляхом скороченого провадження, в порядку передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України. Апеляційні скарги у справах щодо захисту права громадян на соціальний захист розглядаються апеляційними судами в порядку письмового провадження.

Судовий захист права громадянина на соціальний захист здійснюється також в порядку цивільного судочинства. Зокрема, шляхом встановлення фактів, що мають юридичне значення (хронічного професійного захворювання, каліцтва, перебування фізичної особи на

утриманні, участі в будь-яких роботах щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС тощо).

Забезпечення права громадянина на соціальний захист здійснюється також в порядку розгляду кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення. Кримінальній відповідальності в порядку передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України підлягають особи, що вчинили злочин, передбачений ст. 175 Кримінального кодексу України – невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат. Адміністративній відповідальності в порядку передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення підлягають особи, що вчинили правопорушення, передбачене ст. 41 вищезазначеного кодексу – порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці.

Автор робить висновок про те, що адміністративне провадження є більш ефективним способом вирішення спору, що виникає між громадянами та посадовими особами органу владних повноважень в сфері соціального захисту. При цьому проблеми законодавчого характеру (неузгодженість нормативних актів, нагромадження нормативного масиву тощо) та недостатній рівень спеціальних знань учасників процесу є причиною нерезультативності у вирішенні переважної більшості спорів, що виникають з приводу відновлення порушеного права громадян на соціальний захист.

У підрозділі 2.3 „Роль і місце Конституційного Суду України в механізмі забезпечення конституційного права громадян на соціальний захист в Україні” досліджуються особливості забезпечення права громадян на соціальний захист Конституційним Судом України, який виступає не тільки гарантом конституційної законності, але й є одним з найефективніших інструментів забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Саме Конституційний Суд України, здійснюючи контроль щодо відповідності Конституції України законів та інших нормативно-правових актів, що обмежують чи порушують права людини і громадянина, наділений правом визнавати їх неконституційними, діючи при цьому на основі Конституції України та забезпечуючи її верховенство.

Автором встановлено, що забезпечення прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України здійснюється у правових формах – зовнішньо виражених однорідних діях, які здійснюються Конституційним Судом України у передбачених законодавством правових рамках, спрямованих на реалізацію ним своїх повноважень щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина та за допомогою яких досягаються поставлені перед цим органом цілі та завдання в цій сфері.

До таких форм можна віднести контрольну, яка полягає в вирішенні питань про конституційність законів та інших нормативно-правових актів (п. 1 ст. 150 Конституції України) та про відповідність проекту закону про

внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України (п. 5 ст. 13 Закону України “Про Конституційний Суд України”) і інтерпретаційну, тобто офіційного тлумачення Конституції України та законів України (п. 2 ст. 150 Конституції України).

Зазначається, що окрім вищевказаних форм забезпечення права громадян на соціальний захист органами конституційної юрисдикції, в деяких зарубіжних країнах використовується ще один – прийняття рішення за конституційною скаргою (зверненням громадян до органів конституційного контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, якими порушується, на їх думку, права і свободи). Цей інститут характерний для таких країн, як: Австрія, Болгарія, Іспанія, Польща, Російська Федерація, Словаччина, Угорщина, ФРН, Чехія, Швейцарія та ін. І підставі аналізу зарубіжного законодавства щодо конституційної скарги зроблено висновок, що ідея запровадження цього інституту як одного з способів забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні стоїть на порядку денному. Але перш ніж його запроваджувати в практику Конституційного Суду України, необхідно врахувати усі переваги та недоліки цього інституту та запропонувати умови, які дозволять уникнути переважанню суду і встановити правомірність і обґрунтованість подання конституційної скарги, умови їх прийняття і розгляду.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і подано нове вирішення важливого наукового завдання, пов’язаного із з’ясуванням правової природи права громадян на соціальний захист і особливостей його забезпечення органами судової влади в Україні та формулюванні на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій й пропозицій щодо вдосконалення механізму забезпечення вищезазначеного права. Головні результати дослідження викладені у наступних висновках:

1. Важливе місце в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина посідає право на соціальний захист, закріплене ст. 46 Основного Закону України, відповідно до якої громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Під правом громадянина на соціальний захист слід розуміти закріплене Конституцією і законами України, обумовлене відповідним рівнем соціально-економічного розвитку країни та таке, що характеризує державу як соціальну, право громадянина вимагати та отримувати

соціальне забезпечення у випадках, передбачених законодавством України для задоволення потреб, спрямоване на його гідне існування, що має суспільний, рівний, невідчужуваний та непорушний характер і гарантується державою. Право громадянина на соціальний захист має властиві ознаки:

- це право закріплено в Конституції України;
- направлене на забезпечення гідного існування особи, задоволення її потреб;
- має суспільний характер;
- є рівним для усіх;
- має невідчужуваний та непорушний характер;
- гарантується державою;
- належить громадянам України;
- реалізація цього права передбачає активну допомогу з боку держави;
- його забезпечення залежить від економічних можливостей держави;
- його здійсненність є однією з ознак соціальної держави.

2. Складовими права громадянина на соціальний захист є наступні права: право громадянина на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; право громадянина на забезпечення у разі втрати годувальника; право громадянина на забезпечення у разі безробіття з незалежних від нього обставин; право громадянина на забезпечення у старості; право громадянина на забезпечення у разі хвороби; право громадянина на забезпечення у разі необхідності догляду за дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї; право на забезпечення у разі смерті громадянина та членів його сім'ї; право на забезпечення в інших випадках, передбачених законом.

3. Під соціальними правами слід розуміти закріплені Конституцією і законами України, обумовлені відповідним рівнем суспільного розвитку та такі, що характеризують державу як соціальну можливість людини та громадянина власними силами здобувати собі засоби для існування або отримувати такі засоби із соціальних джерел.

Право громадянина на соціальний захист є так званим ключовим, структуроутворюючим соціальним правом, довкола якого утворюється власна специфічна підгрупа соціальних прав. Це право набуває своєї конкретизації через його відображення в таких правах, як право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом та реалізується насамперед через систему соціального страхування та забезпечення відшкодування соціальних ризиків.

4. В історії становлення права громадянина на соціальний захист в Україні можна виділити два етапи: 1) його нормативно-правове закріплення за часів радянської України та 2) нормативно-правове оформлення в Конституції та законах незалежної України.

За часів радянської України було продекларовано широкі соціальні права і свободи громадян, у тому числі і право на соціальне забезпечення. Радянською владою робилося багато щодо їх гарантування, проте вони не завжди могли бути належним чином реалізовані в умовах тоталітарного режиму. За роки незалежності прийнято значну кількість нормативно-правових актів, що регулюють порядок реалізації права на соціальний захист та інших соціальних прав громадян України, гарантують соціальне забезпечення окремих категорій громадян, визначають загальні питання щодо соціального забезпечення громадян та встановлюють окремі види соціального забезпечення. Водночас сучасний соціально-економічний стан нашої держави не гарантує їх забезпечення на рівні розвинутих демократичних країн та вироблених світовою спільнотою стандартів.

4. Під механізмом забезпечення права громадянина на соціальний захист слід розуміти динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему встановлених Конституцією та законами України правових форм, засобів і заходів активного характеру з боку держави за допомогою яких здійснюється реалізація цього соціального права, його охорона та захист у відповідності до соціальних стандартів.

Вищезазначений механізм характеризується наступними ознаками: 1) динамічний характер; 2) взаємоузгоджений та взаємопов'язаний характер; 3) системний характер; 4) закріпленість на конституційному та законодавчому рівні; 5) зовнішнє вираження у певних правових формах, засобах і заходах; 6) позитивний характер таких форм, засобів і заходів відповідно до соціальних стандартів (активна роль держави та її органів у забезпеченні цього права, залежність його рівня забезпеченості від економічного рівня розвитку).

Механізм забезпечення права громадян на соціальний захист має системний, структурний характер, що складається з наступних елементів: нормативного – системи правових норм, що закріплюють право громадянина на соціальний захист та його складові права і встановлюють гарантії його реалізації; інституційного – системи органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави та інституцій громадянського суспільства, які здійснюють охорону та захист права громадянина на соціальний захист.

6. Провідну роль в інституційному механізмі забезпечення права громадянина на соціальний захист відіграють суди загальної юрисдикції. Таке забезпечення права громадян на соціальний захист реалізується шляхом здійснення судочинства з адміністративних, цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення,

специфіка розгляду яких передбачена відповідно Кодексом адміністративного судочинства України, Цивільним процесуальним кодексом, Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення.

7. Особлива роль в механізмі забезпечення права громадянина на соціальний захист відведена Конституційному Суду України, який виступає в якості інституції, яка дає можливість відстоювати не тільки інтереси конкретного позивача, але і всього суспільства, сприяючи тим самим забезпеченню законності в сфері правотворчості, а також становленню правової держави.

Під правовими формами діяльності в сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України слід розуміти зовнішньо виражені однорідні дії, які здійснюються Конституційним Судом України у передбачених законодавством правових рамках, що спрямовані на реалізацію ним своїх повноважень щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина та за допомогою яких досягаються поставлені перед цим органом цілі та завдання в цій сфері. До таких форм відносять:

– контрольну – полягає в вирішенні питань про конституційність законів та інших нормативно-правових актів та про відповідність проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

– інтерпретаційну – полягає в офіційному тлумаченні Конституції України та законів України.

8. Забезпечення права громадянина на соціальний захист органами конституційної юрисдикції в деяких зарубіжних країнах здійснюється шляхом прийняття рішення за конституційною скаргою – зверненням громадян до органів конституційного контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, якими порушується, на їх думку, їхні права і свободи (Австрія, Болгарія, Іспанія, Польща, Російська Федерація, Словаччина, Угорщина, ФРН, Чехія, Швейцарія та ін.). Внаслідок цього ідея запровадження інституту розгляду конституційної скарги як одного з способів забезпечення прав і свобод людини є актуальною і для України. Але перш ніж запроваджувати цей інститут в практику Конституційного Суду України, необхідно встановити умови, які дозволятимуть уникнути перевантаження органу конституційної юрисдикції, визначатимуть правомірність і обґрунтованість подання конституційної скарги, умови їх прийняття і розгляду. Зокрема, забезпеченню шляхом надання конституційної скарги мають підлягати всі конституційні права, в тому числі й право громадянина на соціальний захист; особа, яка звертається з конституційною скаргою має бути особисто зацікавлена в усуненні порушень належних йому прав і свобод; суб'єктами права на конституційну скаргу мають бути громадяни України, іноземці, особи без

громадянства та юридичні особи; предметом конституційного оскарження має виступати закон або інший нормативно-правовий акт; використання заявником усіх інших засобів оскарження права; встановлення строку, протягом якого може бути подана конституційна скарга.

9. Проведений аналіз функцій та повноважень судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України щодо забезпечення права громадянина на соціальний захист дозволяє зробити висновок, що їх діяльність в цій сфері в цілому відповідає світовій практиці, а ці органи займають ключове місце в механізмі забезпечення вищезазначеного соціального права в Україні. Водночас для здійснення ефективного забезпечення конституційного права громадян на соціальний захист сам механізм має бути удосконалений, а саме:

а) вважаємо за доцільне закріпити право на соціальний захист не тільки за громадянами України, але й за іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, та викласти ч. 1 ст. 46 Конституції України у наступній редакції: “Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України гарантується право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом”;

б) удосконалення нормативно-правового забезпечення права на соціальний захист на сучасному етапі розвитку України потребує системного підходу щодо бачення соціальної політики. Зокрема, доцільним вбачається прийняття Пенсійного та Соціального кодексів України.

в) враховуючи на необхідність невідкладного надсилення копії ухвали про відкриття скороченого провадження не тільки відповідачу, але й позивачу, вважаємо доречним викласти перше речення ч. 3 ст. 183-2 КАС України в такій редакції: “Про відкриття скороченого провадження суд виносить ухвалу, копія якої невідкладно надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення сторонам. Відповідачу разом з копією ухвали надсилається копія позовної заяви та доданих до неї документів”;

г) потребує викладення у новій редакції ч. 2 ст. 186 Кодексу адміністративного судочинства України, а саме: “Апеляційна скарга на постанову суду першої інстанції подається протягом десяти днів з дня її проголошення. У разі застосування судом ч. 3 ст. 160 Кодексу, а також прийняття постанови у письмовому чи скороченому провадженні апеляційна скарга подається протягом десяти днів з дня отримання копії постанови”;

д) на часі внесення змін і доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо запровадження у практику діяльності Конституційного Суду України інституту конституційної скарги як одного

з способів забезпечення прав і свобод людини і громадянина в тому числі й права громадян на соціальний захист.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бабкова Т.В. Проблемні питання становлення та правового закріплення права громадянина України на соціальний захист / Т.В. Бабкова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 22. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла» – 2013. – С. 124-129.

2. Бабкова Т.В. Поняття та види соціальних прав та свобод людини і громадянина / Т.В. Бабкова // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2013. – Випуск 8. – С. 137-144.

3. Бабкова Т.В. Поняття та ознаки конституційного права громадянина України на соціальний захист / Т.В. Бабкова // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 17-23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10klisiu.pdf>.

4. Бабкова Т.В. Особенности обеспечения социальных прав человека и гражданина Конституционным Судом Украины / Т.В. Бабкова // *Leges si Viata*. – 2014. – № 1/2 (265). – С. 19-22.

5. Бабкова Т.В. Забезпечення права громадян на соціальний захист судами України / Т.В. Бабкова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 24. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла» – 2014. – С. 156-161.

6. Бабкова Т.В. Роль Конституційного Суду України в забезпеченні соціальних прав людини і громадянина / Т.В. Бабкова // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: Тези доповідей Міжнародної наук.-практ. конф. – Харків: ХНУВС, 2013. – С. 88-89.

7. Бабкова Т.В. Поняття та ознаки соціальних прав людини і громадянина в Україні / Т.В. Бабкова // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: Мат. II міжнародної наук.-практ. конф. – Харків: ХНУВС, 2013. – С. 84-87.

АНОТАЦІЇ

Бабкова Т. В. Право громадян на соціальний захист та його забезпечення органами судової влади в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2014.

У дисертації проведено системний науковий аналіз правової природи права громадян на соціальний захист та особливостей його забезпечення органами судової влади в Україні. Досліджено особливості конституційного права громадян на соціальний захист, а саме: визначено поняття і проаналізовано зміст вищезазначеного права; розглянуто його місце в системі соціальних прав; проаналізовано становлення та правове закріплення права громадян на соціальний захист в Україні.

Розглянуто місце органів судової влади в механізмі забезпечення права громадян на соціальний захист. Проаналізовано особливості захисту цього соціального права судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України.

На підставі проведених досліджень сформульовано конкретні пропозиції і рекомендації щодо удосконалення механізму забезпечення вищезазначеного соціального права шляхом удосконалення процедур розгляду таких справ.

Ключові слова: соціальні права, право громадян на соціальний захист, механізм забезпечення права на соціальний захист, суди загальної юрисдикції, Конституційний Суд України.

Бабкова Т. В. Право граждан на социальную защиту и его обеспечение органами судебной власти в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2014.

В диссертации проведен системный научный анализ правовой природы права граждан на социальную защиту и особенности его обеспечения органами судебной власти в Украине. Исследована правовая природа конституционного права граждан на социальную защиту. В частности, определено понятие и проанализировано содержание вышеупомянутого конституционного права. Проанализированы социальные права человека и гражданина в Украине и определено место права граждан на социальную защиту в системе вышеуказанных прав. Выделено и исследовано этапы становления права граждан на социальную защиту в процессе развития украинского государства. Проанализированы проблемные вопросы нормативно-правового закрещения данного

конституционного права на современном этапе.

На базе научных литературных источников и материалов практики проанализировано место и роль органов судебной власти в механизме обеспечения права граждан на социальную защиту. В частности, рассмотрены особенности защиты данного социального права судами общей юрисдикции в порядке административного, гражданского, уголовного судопроизводства и производства по рассмотрению дел об административных правонарушениях. Проанализирована специфика обеспечения права граждан на социальную защиту Конституционным Судом Украины путем осуществления конституционного контроля и официального толкования Конституции Украины.

На основании проведенных исследований сделан вывод о том, что с целью эффективной защиты права граждан на социальную защиту механизм обеспечения данного права должен быть улучшен. Сформулированы конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию вышеуказанного механизма обеспечения права граждан на социальную защиту.

Ключевые слова: социальные права, право граждан на социальную защиту, механизм обеспечения права на социальную защиту, суды общей юрисдикции, Конституционный Суд Украины.

Babkova T.V. Citizens' Right to Social Protection and Provision of this Right by Bodies of Judicial Authority of Ukraine. - Manuscript.

Dissertation for the degree of the Candidate of Science in Law, speciality 12.00.02 – constitutional law, municipal law. – Kharkiv national university of internal affairs. – Kharkiv, 2014.

Systemscientific analysis of law nature of the citizens ' right to social protection and peculiarities of its provision by bodies of judicial authority of Ukraine is made. Peculiarities of constitutional right of the citizen to social protection are researched, that is: the concept is defined and the contents of the above- mentioned right is analysed; its role in the system of social laws is defined; the attitude and law provision of citizens ' right to social protection in Ukraine is examined.

The role of bodies of judicial authority in provision of citizens ' right to social protection is researched.

Peculiarities of protection of this social right by courts of general jurisdiction and by the Constitutional Court of Ukraine are analysed. The definite propositions and recommendations as to the improvement of the social right provision by the perfecting of procedure of hearing of such cases are given on the bases the research made.

Key words: social protection, citizens ' right to social protection, the system of the social right provision, courts of general jurisdiction, the Constitutional Court of Ukraine.

